Spelhandboka.no

Publisert 10.4.2022

Er du belyst har du lov, men gjør det med lyst og lampe

Tanker om lys av Kåre Nordseth

Kan vel bare slå på lyset vel? Eller være ute i dagslys?
Lys er jo ikke noe vi nødvendigvis tenker så mye på. Vi ser hva vi ser, men alt kan jo se helt annerledes ut, sett i et annet lys. Lys er en hverdagslig sak, og er også opphav til mange uttrykk. Ergo må lys bety mye for oss, vår tilstedeværelse og oppfattelsesevne. Belysende, opplysende, å utlyse, det er innlysende, vi avlyser, alt er gjennomlyst, en lysning. Har du lyst til å komme fram i lyset?

. Foto: Kåre Nordseth

Det rare med lys er at det er til stede i så mange forskjellige former. Det kan konkret bidra med hygge, som et stearinlys. Det er i dag fokus på lysforurensning med for mye gatelys og flomlys døgnet rundt som gjør at vi ikke lenger har et nært forhold til lysene på stjernehimmelen, eller klarer å verdsette skumringsmørket og månelyset. I en opplyst gate ser du veldig godt hva som skjer innafor gatelyset, men på grunn av kontrastforskjellene, lite av hva som er utenfor. Slås gatelyset av og vi venner oss til mørket ser vi litt av alt. Denne forskjellen merker du veldig godt med lommelykt eller hodelykt ute om kvelden. Det er vanskelig å se noe utenfor lyskjeglen. Du blir blendet fra å se utenfor ditt medbragte lys.
Våre øyne er ganske snedige ved at pupillene åpner og lukker seg som en blenderåpning i et kamera for å slippe inn riktig mengde lys. I tillegg er hjernen opptatt av alt som beveger seg, derfor er det vanskelig å ta øynene vekk fra et TV-bilde, og hjernen selekterer veldig hva vi oppfatter. Vi får ikke med oss alt vi fysisk ser.

Lys er farger, eller motsatt. Det er mest et filosofisk spørsmål hva slags farge en gjenstand har. «I mørket er alle katter grå». I et mørkt rom ser vi bare grånyanser på grunn av mangelen på lysmengde. Den trehvite veggen er blek grå i mørket, men blir blå eller rød hvis vi lyser på den med farger, og varm oransje i solnedgangslys. Hvilken farge har den egentlig? Og hvordan ser blåmeisen ut for blåmeisen? Mange fugler kan se ultrafiolett lys (UV-blått) som vi mennesker ikke oppfatter, og bruker UV-fargede mønstre i fjærdrakten som kommunikasjon seg imellom. Andre dyr kan se infrarødt lys (IR), som vi trenger et varmekamera for å få et bilde av. Hvordan ser hva ut for hvem?

Men hva har dette med lyssetting til spel og forestillinger å gjøre? Lyset påvirker publikums oppfattelse av forestillingen. Lys hjelper til ved å gi stemninger, om vi prøver å etterligne naturens lys og døgnets skiftninger, eller om vi bruker lyset til abstraksjoner som kald

stemning, romantisk varme, skumle skygger, hardt ubehag eller sveipende søkelys. Lys er også subjektivt, vi oppfatter stemningene og virkningene forskjellig.

Lyssettingen og bruken av lysteknikk kan ødelegge, eller i hvert fall rote til, forestillingen. Trist å legge regi med vekslende stemninger og følelser som ikke får noe følge av lyssettingen. Ikke dermed at alt må lysfølges konkret heller. Det er kjedt å bruke masse tid på riktige fargekombinasjoner i kostymene og scenografien som ikke hjelpes av lyset, eller motarbeides når det ikke i seg selv er en effekt. Det finnes en gammel lysteknikk med å bruke en spesiell form for natriumlamper (gass-pærer) som gir et monokromatisk gult lys (bare gule lysbølgefrekvenser). Hvis man unngår denne gulfargen på scenen oppfatter man lyset omtrent som «live svart-hvitt». Når tradisjonelle lyskastere tennes vil scenen eksplodere i farger.

Om ingen tenker på lyssettingen så er det gjerne gjort en god jobb. Høres kjedelig ut, men kan være en grei tanke under jobbingen. Selvfølgelig er det hyggelig om noen kommenterer «fantastisk lys», men det er også særs kjedelig å høre at «lyset irriterte og dro oppmerksomhet vekk». (Jeg har fått begge kommentarene)

På utejobber er det særs viktig å være bevisst det naturlige lyset. Det naturlige lyset er som oftest det beste enten det er dagslys, kveldslys, sollys, nattemørke eller månelys. Hadde vært gøy å planlegge en uteforestilling lyssatt med ekte fullmåne, men det blir få spilledatoer. Vi prøver å etterligne det naturlige lyset på de fleste innendørs forestillinger, og er nødt til å ta det med i planleggingen på uteforestillinger. Også på innendørs forestillinger kan dagslys være en god løsning eller supplement. Bring dagslyset inn på teater og konserter, hvis mulig. Peneste bakgrunnen jeg har hatt med i lyssettingen av et symfoniorkester innendørs, var da vi lot være å dekke til vindusveggen bak orkesteret. Det var ingen forstyrrelser der ute, bare bjørketrær som dermed ble gratis dekor og scenedybden visuelt ble større. Riggecrewet ble også glad for å slippe en stor jobb med å blende.

I Norge er vi vant til lyse sommernetter, og det gjør det utfordrende å være teknisk produsent for gjestende uteforestillinger fra Sør-Europa. De må overbevises om at mye av lysriggen dems ikke trengs eller har noe effekt i forhold til hva de er vant til. Det er vanskelig, dels umulig, å forstå at sommerkveldene er lyse langt mot nord for dem som ikke har opplevd det.

I planleggingen er det fort gjort å finne ut når sola går ned på kommende forestillingsdatoer, eller står opp hvis det er en morgenforestilling. Litt vanskeligere er det å vite eksakt hvor sola går ned hvis du ikke er på stedet på riktig dato året før. Noen ganger planlegges forestillinger til forskjellige klokkeslett, og da gjelder det å vite at det naturlige lyset kan være totalt forandret. Er det bevisst at publikum som ser forestillingen i dagslys får en annen opplevelse enn de som ser den i solnedgangen eller kveldsmørket? Bør det være differensierte billettpriser?
Det er flott med solnedgang midt i forestillingen, eller er den irriterende fordi den blender publikum? Skulle spillretningen vært snudd?

En annen utfordring med lyset utendørs er selvfølgelig været. Ingen vet hvordan været blir når vi er i planleggingsfasen, men vi må huske at det skifter. «Alle snakker om været, men ingen gjør noe med det». Det er en voldsom forskjell på mengden lys om kvelden under blå himmel i forhold til tett overskyet. Skal vi kompensere for dette med lyssettingen, eller la den være den samme, og dermed forskjellig? Kunstlys i regnvær er vakkert. I snøvær også, men helt annerledes. Og når (ikke hvis) det begynner å regne og blåse så kjennes det mye bedre om vi vet at lysriggen er sikret og slipper å uroe oss. Den tåler vann og vind. Vi kan ta det med ro. Det er lett å glemme uværs-sikring av utstyret når vi rigger opp på dagtid i vindstille

knallsol og kan ta et sjøbad i lunsjpausen, men vær alltid forberedt på dårlig vær. Klargjør alltid utstyr og rigg slik at regn og vind kan komme når som helst. Høres selvfølgelig ut, men det er de få gangene det glemmes man dessverre husker, eller helst ikke vil bli husket for.

Det finnes ganske mange brukbare lysprodukter som er laget for å tåle regnvær, bløte forhold og støv. Se på gjenstandens IP-merking, «International Protection», en standard for kapslingsgrad/ beskyttelse hvor første siffer angir hvor støvtett gjenstanden er, og andre siffer hvor vanntett. Utstyr merket f.eks. IP65 er godt sikret for utendørs bruk, og trenger ingen beskyttelse med tak eller presenninger.
Utviklingen av LED-lys har nå kommet så langt at det fint går an å bruke LED-lamper som erstatning for «gamle» konvensjonelle lyspære-lamper (eller gasspærer av forskjellig sort). Mindre strømbehov, mindre regning fra el-installatøren som utplasserer strømskapene på spel-plassen, mindre (tynnere) kabling, og færre lamper som gjør mindre ut av seg. Det siste særlig hvis vi utnytter LED-lampenes fargemiks-muligheter, og selvfølgelig bevegelige lampers muligheter. Bevegelig lys må jo ikke bety lyseffekter for effektens skyld, men vel så gjerne muligheten for å erstatte x antall tradisjonelle lamper. For mange spel er dette en velprøvd løsning, men det avhenger jo også av lokale muligheter, leverandører, økonomi og tilgang. Det må heller ikke glemmes at godt utstyr av god kvalitet koster penger, og at det finnes mye dårlige (billige) produkter. Du får hva du betaler for.

Jeg har overvært en lokalrevy lyssatt med tre arbeidslamper og det fungerte helt fint. I fjor sommer belyste jeg et utespel med 12stk 400W høyeffektive LED-flommere. Spelområdet var ca 60m bredt og 20m dypt. Lampene sto statisk innstillt på blek varmhvitt. Ingen lyskjøring, men målet var bare å hjelpe dagslyset som mot slutten av forestillingen ble for dunkelt. Sola gikk ned bak publikumsamfiet i andre akt. Ved første beregning planla jeg å bruke en «haug» PAR-kanner (PAR 64 á 1000W), men stedet har ikke nok strøm, og det ville blitt for dyrt med midlertidig el-skap pga lang avstand til nærmeste kraftlinje med stor nok kapasitet. LED-løsningen fungerte helt fint, og strømbehovet ble kraftig redusert. Om det er lyssetting kan jo diskuteres, men det ble satt én lys-scene/ ett lyscue, og «lysbordet» var å plugge inn støpslene i pausen mellom første og andre akt.

Flomlys med LED-lamper på Kvennstuteatret, Vallset.
Foto: Kåre Nordseth

Men som lyssetter og lystekniker er det selvfølgelig tilfredsstillende å planlegge og kontrollere en stor lysrigg som gir masse muligheter for stemningsskifter, fokusområder og abstrakte effekter. I godt samspill med regi, scenografi og musikk. Fint å lage en kald vinterstemning på et stort uteområde om kvelden, selv om alle vet det var augustsommervarme for fire timer siden. Spennende å la lyset følge musikalske stemningsskifter uten at det blir for påtrengende. Godt å skifte fokus mellom spilleområder langt fra hverandre for å hjelpe publikums oppmerksomhet. Akkurat dette siste er jo en utfordring når all mygg-lyd sendes over samme høyttaleranlegg, og vi dermed mister lyd-retningen som ørene våre ellers er suverene på å oppfatte. Så får lyset hjelpe til, og gjerne uten at publikum tenker over det.

Naturlyset er noe av det som gjør uteforestillinger visuelt spennende. Vi må spille på lag med naturlyset og dets stemning, for vi vinner ikke over det. Scenografien utendørs er også ofte den beste, med store former og landskapslinjer, naturlig gras, trær og stein og med konkrete konstruksjoner av «ekte» materialer som mur, treverk, tømmer og glass. Utendørs får vi mye større dybdevirkninger enn inne, av naturlige plassmessige årsaker. Lyset kan bruke hele området som publikum ser, selv om ikke regien konkret bruker hele området. Landskapet eller bygningene i bakgrunnen kan bli en magisk og vekslende bakgrunn, og så får man jo diskutere med scenografen om hvem som skal ta kreditt for denne utvidelsen av scenografien. Kanskje æren skal gå til naturen, Vår Herre eller landskapsarkitekten.

Dobbel regnbue over uteteaterplassen på Atlungstad, Stange.
Foto: Kåre Nordseth

Noe annet snedig med å jobbe utendørs er å vite når lyssettingen ser ut som den skal gjøre. Hvor annerledes er naturlyset når du sitter og programmerer lysriggen. Kanskje i en egen lysprøve med en travel regissør og en sliten scenograf flere timer etter egentlig forestillingstid. Jeg syns det bør etableres en forståelse for at du som lyssetter og -

programmerer må få teste ut lysvirkninger underveis i gjennomganger som skjer på riktig klokkeslett. Da har du et godt erfaringsgrunnlag for å justere lysdetaljer senere, som du ikke rakk underveis. Men da må gjennomgangene gjøres på samme tid på døgnet som forestillingene. Det gir ikke lyssetteren lette arbeidsforhold hvis alle gjennomganger er i fullt dagslys frem til generalprøve som er på riktig kveldstidspunkt, men da er prøvepublikummet til stede. Unødvendig spennende å ikke vite før på premieren hvordan lyset egentlig blir?

Som lyssetter tenker jeg også det er viktig at teknikeren som skal avvikle lyset får frihet til å justere lyset underveis i forestillingsperioden hvis behov, og ikke låser seg fullstendig fast til det forhåndssatte. Og selvfølgelig inneha kompetansen til å kunne gjøre justeringer, være kjent med riggen og utstyret og kunne lysbordet. Klare å se, og gjøre nødvendige tiltak når forandringer trengs. Premieren og lysprøvene hadde godt vær, det blir mørkere utover forestillingsuka. Regntunge skyer kommer ofte plutselig. Forutsetninger skiftes, regi og spill forandres, uplanlagt eller ei. Kalles ofte utvikling …

Godt lys!

Kåre Nordseth har jobbet profesjonelt i kulturlivet i over tretti år, mest som frilans med enkeltpersonforetak. Han har i alle år jobbet som lystekniker, lyssetter og turnétekniker i tillegg til å være musiker, dirigent og produsent. De siste åra har han jobbet mye med kulturfrakt. Sommeren 2022 er han teknisk leder for Porsgrunn Int. Teaterfestival, Festspillene i Elverum og Ungdomssymfonikerne/ Norwegian National Youth Orchestra, og skal jobbe for Molde Jazzfestival, uteteater på Atlungstad/Hamar og et par teaterturnéer.